

PALU HOŞİN BAKIR MADENİ

Palu Hosin Copper Mine

Dr. Öğr. Üyesi Celalettin UZUN*

Özet

Hoşin nahiyesinde bulunan bakır madeni Ergani madenine yakın bir mevkide bulunuyordu. Ergani madenine kıyasla ikinci derece bir maden işletmesi olarak kabul edilen bakır madeninin dört tarafı ormanlık alandı. Dolayısıyla bölgeden çıkartılan ham madenin eritilip ayrıştırması için gerekli olan yakıt ihtiyacı buradaki ağaçlık alanlardan kolaylık temin ediliyordu. Öte taraftan bölgedeki ormanlık alandan Ergani maden ocağının yakıt ihtiyacının temin edilmesi için çalışmalar yapılmış ve Hoşin'den Ergani'ye bir yol yapılması planlanmıştır. Ancak coğrafi olarak bölgenin dağlık olması yapılacak yolun maliyetini artırmaktaydı. Bu sebepten yolun inşasından vazgeçilmiştir.

Hoşin bakır madeni iltizam yoluyla ihaleye çıkartılarak belli bir süreliğine işletme hakkı devrediliyordu. Genelde madenin işletmesini birkaç müteşebbis bir araya gelerek müşterek olarak satın alıyorlardı. Yapılan ihalelere Müslümanların yanı sıra gayrimüslimler de büyük ilgi gösteriyorlardı. Müslüman ve gayrimüslimlerin madeni ortaklaşa işlettikleri de oluyordu. Fakat bakır madeni genelde gayrimüslim ortaklar tarafından işletiliyordu.

İhaleden sonra ocağın genel işleyişini ilgili yapılması gerekenleri ihtiva eden sözleşme ve şartname devlet ile madenin işletme hakkını elde eden mütezim arasında imzalanıyordu. Yapılan sözleşme ve şartnamede bakır madenin çıkartılacağı alan tespit edilip, mütezimin devlete karşı mali yükümlülükleri belirleniyordu. Ayrıca maden çıkartılması ve üretiminde araziden karşılaşılabilecek genel durumlarla ilgili mütezimin uyulması gereken kurallar taraflar arasında imzalanan bu anlaşmalarda belirtiliyordu.

Abstract

The copper mine in the Hosin District was located close to the Ergani mining area. The four sides of the copper mine, which was considered as a secondary mining area when compared to the Ergani mining area, was a forest area. For this reason, the fuel that was needed to melt and separate the raw mine that was extracted from this area was provided easily from this forest area. On the other hand, a road was planned from Hosin to Ergani and works were carried out to cover the fuel need of the Ergani mine from the forest area in the area. However, geographically, the fact that the region was mountainous increased the cost of this road. For this reason, the construction of the road was abandoned.

The Hosin Copper Mine was submitted to tender by uphold method; and the right of operation was transferred for a certain time. In general, a few entrepreneurs jointly purchased the right to operate the mine by coming together. Muslims, as well as non-Muslims, had great interest in the tenders made for this purpose. Sometimes, Muslims and non-Muslims operated the mine jointly. However, the copper mine was usually operated by non-Muslim partners.

* Bingöl Ün. Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü, Bingöl. celalettinuzun@hotmail.com

The contract and specifications list that contained the necessary things to do about the general operation of the mine were signed between the authority, i.e. the taxman, who had the right to operate the mine and the State. In the contract and specifications list, the area where copper would be extracted was determined, and the financial obligations of the taxman were determined to the state. In addition, the rules to be obeyed by the taxman about the general situations that might be faced during the extraction of the copper were stated in these agreements signed between parties.

GİRİŞ

Madenlerin ısıtılınca kolay işlendiği ve ateşte uzun bir süre kaldığında eridiği, soğuyunca da yeniden katı hale geldiğinin anlaşılması insanlık için önemli bir keşif olmuştur. Bu süreçte günlük yaşamı kolaylaştırmış birçok eşya ile alet ve edevatlar üretilmiştir. Bu durum özellikle insanların yerleşik hayata geçiş yaptığı Neolitik Çağ'da hız kazanmış ve günümüze kadar gelmiştir. Neolitik Çağ'da insanların dikkatini çeken en önemli madenlerin biri bakır olmuş ve bu çağın sonlarından itibaren bakıra olan talep daha da artarak devam etmiştir(Başak 2008:19).

Fırat ve Dicle vadilerinin arası bakır madeninin işletildiği en eski uygarlıkların izlerini taşımaktadır. Bakır madeni ilk kez bu bölgede milattan önce 7000-8000 yıllarında işletilmeye başlanmıştır (Kısaparmak 1975:4). Mezopotamya'nın bakır ihtiyacının büyük bir kısmı da Doğu Anadolu'daki büyük bakır yataklarından temin ediliyordu (Savaş 2006: 31). Milattan önceki dönemlerde bölgedeki en önemli bakır madeni Ergani madeniydi. Anadolu'da kazılarda çıkarılan bakır buluntularının çoğunun bu madene aittir. Nitekim Çatal Hüyük'te gün yüzüne çıkartılan bakır eserlerinin izabe edilmiş Ergani kökenli maden olduğu tahmin edilmektedir (Tekin 2015: 130). Dolayısıyla tarih sürecinde Anadolu'nun ihtiyaç duyduğu metallerin önemli bir kısmı Ergani madeninden sağlanmaktaydı. Hatta bölgeden çıkartılan metaller sadece Anadolu'nun iç piyasası için değil, aynı zamanda komşu bölgelere ihraç edilmekteydi (Tekin 2015: 255).

Bu çalışmada Ergani madenine yakın bir mevkide olan Palu Sancağına bağlı Hoşin nahiyesindeki bakır madeni hakkında bilgi verilecektir. Bu meydana Osmanlı döneminde Hoşin madeninin işletmesinin ne şekilde gerçekleştiği ve bu madeninin çeşitli tarihlerde işletme hakkını ellerinde bulunduran mültezimlerin kimler olduğu ortaya çıkartılacaktır. Ayrıca yapılacak çalışmada bakır madeninin işletilmesiyle alakalı şartları ihtiva eden ve devlet ile mültezim arasında imzalanan sözleşme ve şartnameye değinilecektir. Böylece devletin bu maden ocağından aldığı çeşitli vergilerden bahsedilecek ve bazı haritalardan yola çıkılarak madenin çıkarıldığı alanın hudutlarına yer verilecektir.

PALU HOŞİN BAKIR MADENİ

M. Ö. 6000 yıllarından itibaren yerleşime açık olan Palu ve çevresi önemli bir yerleşim merkezi olmuştur (Ünal 1992: 241). Bölgede verimli topraklar ile birlikte su kaynaklarının bol olması ve bir kısım yer altı kaynaklarının bulun-

ması¹ ilk çağlardan itibaren bu bölgeyi cazip hale getirmiş ve burayı elde etmek için birçok devlet mücadele vermiştir. Bu çerçevede Palu ve çevresini elde etmek için Sümerler, Hurriler, Hititler, Asurlar, Urartular², İskitler, Medler, Persler, Partlar, Sasaniler ile Roma ve onların devamı olan Bizanslılar mücadele etmiştir. Daha sonrada bölge Müslümanlar ile Bizans ve Moğollarla arasında hâkimiyet mücadelesine sahne olmuştur. Sonrasında ise Akkoyunlu devletini mağlup eden Safeviler Dulkadiroğlularının üzerine giderek bölgeyi ele geçirmiştir (Yapıcı 2004: 11-42).

Osmanlı Devleti Çaldıran savaşında Safeviler'in yenilgiye uğrattıktan sonra Anadolu topraklarının büyük bir kısmını almıştır. Böylece 1515 yılında Palu ve çevresi de Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. Palu başlangıçta Osmanlı Devleti'nin idari teşkilatında hükümet sancağı olarak Diyarbekir Eyaletine bağlanmıştır. Fakat iktisadi problemlerin artışı ve nakit paraya ihtiyaç duyulduğu 18. yüzyılda Maden-i Hümayun emaneti kurulunca bir kısım hükümet ve yurtluk ocaklık sancakları ile birlikte Palu, devlet hazinesinin önemli gelirlerinden olan Keban ve Ergani maden hizmetine bağlanmıştır (Alanoğlu 2017: 180, 284-285).

Keban ve Ergani bölgesinde çıkartılan maden kaynakları imparatorluğun en önemli gelir kaynaklarındandı. Bu maden yataklarında bol miktarda değerli cevherlere rastlamak mümkündü. Mesela 1780'li yıllara kadar Keban madeninde, altın üretimi gerçekleşmiş, 1730'lu yıllardan itibaren ise bu maden ocağında önemli miktarlarda gümüş elde edilmiştir. Ergani madeni ise Osmanlı hâkimiyetine geçmesiyle üretime başlanmış ve 1770'li yıllara kadar altın ve gümüş çıkartılmıştır. Aynı şekilde bu tarihlerden itibaren Ergani madeninde önemli miktarlarda ham bakır da elde edilmiştir (Tızlak 2013:349).

Palu kazasının Hoşin nahiyesinde çıkarılan bakır madeni (BOA. MV. 231/76) Ergani madenine yakın bir mevkideydi³. Burası, Ergani maden ocağı kadar büyük olmasa da, Ergani madenine nispeten ikinci derecede önemli bir maden ocağı olarak kabul ediliyordu. Zira madenin bulunduğu alanın dört bir tarafı meşe ve ardıc ağaçlarıyla çevreli ormanlık bir alandı. Dolayısıyla ham

¹ Osmanlı Devleti, Ergani maden ocağına yakın bir mevkide bulunan Palu'ya bağlı bir kısım nahiye ve köylerde altın, gümüş, kurşun, demir ve bakır cinsinden maden kaynaklarını çıkartarak işletmekteydi. Osmanlıdan önceki dönemlerde de bölgede yaşayan topluluklar tarafından bu maden yataklarının işletildiğini söyleyebiliriz. Nitekim Ergani bölgesinde Kalkolitik çağdan itibaren zengin maden yataklarının var olduğu bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Celalettin Uzun, "Osmanlı Döneminde Palu Çevresinde Çıkarılan Maden Kaynakları" *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Sayı XXXV, Ağustos 2018, s. 82-97; Sırrı Tiryaki, "Kalkolitik Çağda Doğu Anadolu Bölgesi Madencilik Başlangıç Evreleri", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 7, Sayı 13, Bingöl, 2017, s. 177-200.

² Urartular döneminde Palu kalesinin önemli bir eyalet merkezi olduğu anlaşılmaktadır. bkz. Veli Sevim, "Elazığ/Bahçecik Yazıtı ve Urartu Eyalet Sistemi Üzerine Düşünceler", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15/2, Elazığ 2005, s. 383.

³ "Ergani ma'den-i hümayûn merbûtâtından Hoşin ma'deninini.." Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), sayfa (s.) BOA. A. AMD. 83/62.

bakırın eritilip ayrıştırılması için gerekli olan yakıt ihtiyacı bölgedeki ormanlık alandan kolaylıkla temin edilmesi maden ocağını değerli kılıyordu (İzgören 1999:198). Hatta Ergani maden ocağının yakıt ihtiyacı da Hoşin'deki bu ormanlık alandan karşılanmak istenmiş ve Hoşin'den Ergani'ye bir yol yapılmasına karar verilmiştir. Fakat bölgenin çok dağlık olması, yapılacak yolun maliyet giderlerini artıracığı gerekçesiyle 1868 yılında yol yapımından vazgeçilmiştir (BOA.A.MKT.MHM. 423/83, s. 3).

Hoşin'de bulunan maden ocağında yüzde beşten ona kadar saf bakır elde ediliyordu. Maden ocağı bir adet mağara ve bir adet suyolundan meydana geliyordu. Maden yatağında damar halinde çıkartılan ham bakırın eritilerek ayrıştırılması için maden ocağında ayrıca iki adet fırın ve bir adet *kâl ocağı* bulunuyordu (İzgören 1999:198,284). Bakır madeninin çıkartıldığı alan 593 dönümlük büyüklükte idi. 1909 yılında hazırlanan bir haritadan hareketle (bkz. Ek 1) maden arazinin sınırları şu şekilde tespit edilmiştir. “ 8 kânûn-i evvel sene (1)327 târihlî derkenârda ityân idilmiş ve harita-i mevki'sine nazaren ma'den arâzisi şimâlen Ropen tepesiyle cihet-i şarkiyesinde vâki' Gedik ırmağı beyninde hatt-ı müstakîm ve şark-ı mezkûr Gedik ırmağıyla Hossoros Tepesinden bi'l-murûr Kecarkerhâne beyninde hatt-ı müstakîm ve cenûben mezkûr Kecarkerhânedan Erganiye giden Hoşin tarîkinin Gedik ırmağı üzerinde bulunan köprü beyninde hatt-ı müstakîm ve garben mezkûr köprü ile Gedik ırmağı boyundan bi'l-murûr mezkûr ırmağın Hoşin tarîkiyle birleştiği mahal ve Ropen Tepesi beyinlerinde hatt-ı müstakîm ile mahdûd...” (BOA.BEO. 4153/311427, s. 4).

Harita 1: Hoşin Bakır Madeni (Kaynak: BOA. HRT. h. 1705)

Belgeden anlaşılacağı üzere maden yatağı özellikle Gedik (Kedak veya Gedak) ırmağı boyunda bulunmaktadır. Ancak bakır madenin çıkarıldığı yerleşim birimin ismi daha sonraki süreçte değişmiş olmalı zira 1914 yılında

hazırlanan bir haritada Ropen tepesi ile Gedak ırmağının bulunduğu bölgede Hoşin yerine Veşin şeklinde belirlenmiştir (Bkz. Harita 1).

Öte taraftan 18. Yüzyıla ait hurufat defterlerinde ve 1841 yılına ait nüfus defterinde köyün isminin Veşin şeklinde geçmesi (Çakar 2018: 24-25) bu durumun kâtipler tarafından köy isminin Veşin yerine Hoşin şeklinde hatalı kaydedilmesinden veya bölgede yaşayan halkın kendi dillerinde kullanıla gelen köy adını tercih etmelerinden kaynaklanıyor olabileceğini göstermektedir. Zira Cumhuriyet döneminde köyün ismi Eremlı şeklinde değiştirilmiş olsa da bugün bölgedeki halk yerleşim birimin adını genelde Veşin şeklinde kullanılmaya devam etmektedir. Ayrıca Bakır madeninin adı da bugün Hoşin yerine ırmağının bulunduğu bölgede kurulan yeni yerleşim yerinin izafeten Kedak şeklinde değişmiştir (Budanur 1977: 53).

Hoşin bakır madeni ihale yoluyla işletiliyordu. Genelde birden fazla müteşebbis müşterek olarak ihaleye katılarak madenin işletme hakkını elde ediyordu. Bu çerçevede 1846 yılında madenin işletme hakkını Gümüşhaneli Süleyman, Mikdad ve Mardiros adlı gayrimüslim üzerinde olduğu görülmektedir (BOA.İ.MVL.75/1462). Daha sonrasında Gümüşhaneli Süleyman ve Mardiros madeni işletmeye devam etmişlerdir. Nitekim 1850 yılında bakır madeni on yıllığına bunlara verilmiştir. Ancak Süleyman ve Mardiros dört sene madeni işlettikten sonra işler yolunda gitmediği için altmış bin kuruş ödeyerek şirketi feshetmişlerdir. Fakat Mordiros ortağı Süleyman'ın kendisini aldattığını düşünmüş ve merkeze gönderdiği bir arzuhalde Süleyman'dan şikâyetçi olmuştur (BOA. A. MKT. UM. 25/26). Başka bir belgede ise Mardiros'un madenin beş yıllık tasarruf hakkına karşılık gelen hissesini *Anadolu ordu-yu hümayûn Ekmekçibaşı* olan Kozma'ya sattığı anlaşılmaktadır (BOA.A.MKT.NZD. 161/28, s. 1). Devletin yaptığı yeni hesaplamayla bakır madeni yedi bin kuruş zammıyla birlikte on yıllığına senelik kırk bin kuruş karşılığında 1854 tarihinde Süleyman ve Kozma'nın tasarrufuna bırakılmıştır (BOA. A. MKT. NZD. 154/74; 161/28; BOA.MVL.346/123). Ancak devlet aynı yıl Kozma hakkında bilgi edinmek için bir tahkikat başlatmıştır⁴. Eylül 1854 tarihinde sonuçlanan tahkikattın neticesinde madenin işletme hakkının Kozmaya verilmesinin uygun olmayacağı ifade edilmiştir⁵. Bu sebeple bakır madeninin işletme hakkı diğer bir taliplisine Trabzonlu Bulgaran oğlu Borik Bazargan adlı kişiye 9 Şubat 1855 tarihinde verilmiştir. Bazargan'ın aynı zamanda beratlı Avrupalı tüccarlardan biri olduğu görülmektedir (BOA.A.MKT.NZD. 161/28, s. 2). Ancak orduyu hümayun Ekmekçibaşı Kozma'nın aynı yıl farklı bölgelerde bulunan bazı bakır madenlerinin işletmesi dikkat çekicidir. Nitekim 1855 yılında İslî ve ona bağlı olan bakır madenlerini Kozma'nın işlettiği görülmektedir (BOA.A.MKT.NZD.

⁴ “Merkûm Kozma kimdir ve ne husus adamdır ve merkûm Süleymanın eski şerikle-rindenmidir degilmidir bi'l-tahkîk iş'ârı husûsunda zatt-ı 'âlilerine bildirilmiş tezkere olunarak evrâk-ı merkûma i'tâ kılınmış olunmağla...” BOA.A.MKT.NZD. 154/74, s. 1.

⁵ “Kozma fi'l-hakîka uygunsuz şahıs olarak keyfiyet-i der-dest tahkîk olduğundan ve ma'den-i mezkûrun buna ihâlesi münâsib olmayacağından ...” BOA.A.MKT.NZD. 161/28, s. 2.

150/16). Diğer taraftan daha sonraki süreçte Kozma Hoşin madenin işletme hakkını da elde etmeyi başarmıştır. Zira 15 Temmuz 1864 tarihli başka bir belgeden anlaşıldığına göre Kozma, merkeze sunmuş olduğu bir dilekçede Hoşin bakır madeninin işletme hakkının kendisinde olduğunu ancak bölgedeki *ekrad* taifesinin maden ocağının çalışmalarını engellediğini ve bu nedenle bir buçuk yıldır madeni işletemediğini bildirerek yardım istemiştir (BOA.MVL. 446/124).

Hoşin bakır madeninden çıkan ham bakırın bir kısmı devlet hazinesine veriliyordu. Bakır madeninde 1847-52 yılları arasında hazineye ait 3.040 batman ve 2 okka ham bakırın olduğu görülmektedir. Yine 1853-55 yılları arasında da hazine ait olan ham bakırın miktarı 4.421,5 kıyye ve 4.400 batmandı. Hazineye ait olan ham bakırın her bir batmanı 46 kuruştan Kalyos oğlu Bağos satın almak istemiştir. Fakat bakırcı başı Karalombo Bazargan 1 kuruş fazla ödeyerek 47 kuruştan ham bakırı almayı talep edince 1857 yılında Bazargan'a satış yapılmıştır (BOA.İ.MVL. 375/16451; BOA.A.AMD. 83/62).

Hoşin bakır madeni 1865 yılında yine birden fazla kişi tarafından işletiliyordu. Bu tarihte yapılan ihale sonucunda madenin işletme hakkı aynı yılının Ocak ayından itibaren on seneliğine Eğinli Kapık oğlu Bağos, Cenebyan İstihan ve Arab oğlu Konstantin adlı gayrimüslimlere verilmiştir (BOA.A.MKT. MHM. 387/10, s. 1). Bakır madeninin işletme müddeti bitince yeni bir ihale yapılmıştır. Yapılan bu ihale neticesinde Arap oğlu Konstantin ve Hazaros Cenazyen⁶ 1876 yılından itibaren doksan dokuz yıllığına madenin işletme hakkını üzerlerine almışlardır (BOA.BEO. 3612/270841, s. 3). Ancak sonrasında *ta'kib-i mâslahat* yapılmadığı gerekçe gösterilerek yapılan anlaşma merkez tarafından 1889 yılında feshedilmiştir (BOA.MV. 42/41, s. 2). Konstantin ve ortağı Hazaros bu duruma itiraz edip merkeze bir dilekçe sunmuştur⁷. Fakat bu süreçte Konstantin vefat etmiş (BOA.BEO. 4153/311427, s. 4) ve maden ocağı uzun bir süre işletilmeyerek atıl kalmıştır (İzgören 1999: 185). Daha sonrasında Konstantin'in mirasçılarının girişimleri ile payitahttan gönderilen bir ferman üzerine feshedilen ihalenin anlaşması 1913 yılında yenilenmiştir (BOA.MV. 175/29, s. 1). Konstantin'in madendeki hissesi de mirasçıları arasında pay edilmiştir. Toplamda yüz hisse olan Hoşin bakır madeninin %80 Hazaros Cenazyen'a aitti. Madenin yüzde %20 ise Arab oğlu Konstantin'indi. Konstantin'in hissesi beş yüz yetmiş altı *sehm*⁸ olarak kabul edilip mirasçıları arasında pay edilmiştir. Bu çerçevede Konstantin'in oğlu Mildiyadi'ye iki yüz seksen sekiz *sehm*, kızları olan Amaliya'a yüz kırk dört *sehm*, Suhana'ya on

⁶ Farklı belgelerde kâtipler ismi *Hanaz oğlu Gazaros* ve *Hazaros Habbazyen* biçiminde de kaydedilmiştir. BOA.BEO. 3612/270841; BOA. BEO. 4153/311427; BOA.İ.MMS.165/4.

⁷ “Buyrulan irâde-i seniye mücebince fesih edilmiş olunduktan sonra mûmâileyhümâ Hazaros Cenazyen ve Arab oğlu Kostantin tarafından vukû' bulan taleb ve istid'â üzerine” BOA. BEO. 4153/311427, s. 4.

⁸ Varislerden her birinin hak ettiği yarım, üçte bir, dörtte bir gibi belirli miktarda mal yerine kullanılan bir tabirdir bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt 3, İstanbul, 1983, s. 145.

sekiz sehm ve Maralny'ya da yine on sekiz sehm madenden pay verilmiştir. Ayrıca Konstantin'in diğer bir kızı olan Sofya'nın eşi Panayud ve oğulları olan Kozma ve Dimokradi adlı kişilerin her birine de yine on sekiz sehmlik bir pay verilmiştir (BOA. BEO. 4153/311427, s. 4; BOA. İ.MMS.165/4, s. 1; BOA. MV. 231/76).

Devlet bakır madenin çıkarıldığı arazinin dönümü üzerinden senelik on kuruş vergi alıyordu. Ayrıca işletme sahipleri yaptıkları ihracatın oranına göre devlete belli bir nispette vergi ödemekle yükümlüydüler. Bu vergilerin dışında işletme sahipleri net karları üzerinden belli bir oranda vergi ödedikleri gibi askeri teçhizat masrafların karşılanması hususunda da hazineye bir miktar para yardımı yapıyorlardı (BOA. BEO. 4172/312837, s. 1).

İhaleyi kazanan Hazaros Cenazyar ve Konstantin ile devlet arasında bir sözleşme imzalanmıştır. Yapılan on iki maddelik sözleşmeye özetleyecek olursak (BOA. İ.MMS.165/4).

1. Madenin işletme hakkı doksan dokuz yıllığına verilmiştir.
2. Bakır çıkarma faaliyetleri beş yüz doksan üç dönümlük bir arazide yürütülecekti. Bu arazinin sınırları belirtilmiştir.
3. Madenin çıkartılacağı alanda bakır cevheriyle karışık olmayan farklı bir cinsten madene rastlanılırsa bu ihaleye dâhil olmayacaktır.
4. Maden nizamnamesinin kırk sekiz ve kırk dokuzuncu maddelerine göre 593 dönümlük arazinin her bir dönümü için senelik on kuruş verdi ödenecektir. Mültezim toplamda 5.930 kuruş olarak ödeyeceği bu verginin %6'sı da (355 kuruş) askeri teçhizat masraflarının karşılanması için ödeme yapması gerekmektedir. Mart ayının başında vermesi gereken bu vergileri zamanında ödenmediği takdirde bu para faiziyle birlikte mültezimin eşya ve emlakından tahsil edilecekti.
5. Madenin sınırlarının bulunduğu arazide sadece bakır madeni işletilmesi için tahsis edilmiştir. Maden ocağı diğer bir maden ocağının üretimine zarar verdiği takdirde veya diğer şahısların arazisini kullanmak gerektirdiğinde mültezim maden üretimi işinde çalıştıracağı mühendis, ustabaşı, memurlar ve işçiler Osmanlı tabası olması gerekmektedir. Buna uymadığı takdire maden kanunun yetmiş bir maddesi uygulanacaktır.
6. İhraç edilen cevherler için %5 bir vergi ödenecektir. Bu ödenen vergiden de tekrar %6 oranında bir vergi askeri teçhizat akçesi olarak ticaret ve ziraat nezaretine ödenecektir.
7. Mültezim madeni teslim aldığı tarihten itibaren iki sene süresince işletmeyi faaliyete geçirip üretim yapması gerekmektedir. Ayrıca bu süre zarfında vergisini ödemesi de gerekmektedir. Bunları yapmadığı takdir maden kanunun elli dokuz ve altmışıncı maddeleri gereğince ihale feshedilecektir.

8. Mültezim maden üretimi ve cevherin eriterek ayrıştırılması için yaptıracağı kalhaneyi belediye kanunlarına uygun olarak yaptıracak ve maden ocağı için gerekli olan makine ile alet ve edevatları temin edecektir.

9. Maden kanunnamesinin kırk yedinci maddesi gereğince bir defaya mahsus olarak ferman harcı olmak üzere mültezim *nezâret-i müşârü'l-ileyhâya* 157 para ve yine ferman harcının %6'sı askeri teçhizat akçesi olan 9 adet Osmanlı altını verecektir.

10. Mültezim bakır madeni üretiminde maden nizamnamesine, kanunlara ve ferman-ı alî'de zeyli olarak belirtilen şartname uyacağını taahhüt etmiştir.

11. Mültezim sahip olduğu patentin vergisini ödemekle yükümlüdür.

12. Mültezimin ödemesi gereken vergilerin haricinde ileride gümrük ihracat vergisi ilgası halinde Avrupa'ya yapılan ihracatın %1 nispetinde vergiyi teçhizat ile birlikte ödenecektir.

Bu maddelerin haricinde sözleşmeye madenin bulunduğu bölgede askeri hareketlilik sebebiyle maden faaliyetlerinin kısmen veya tamamen ertelenmesi sebebiyle mültezim hiçbir surette itiraz ve zararının tanzimini talep etmeye hakkı olmayacağı belirtilmiştir.

Yapılan sözleşmenin dışında bakır madenin işleyişinin nasıl olacağına dair 13 maddelik bir şartname hazırlanarak imzalanmıştır. Şartnameye göre mültezim bakır madenindeki üretim faaliyetlerinin nasıl yürütüleceğine dair açıklamalı bir lahiya hazırlaması ve lahiyanın da altı ay zarfında ticaret ve ziraat nezaretine gönderilmesi gerekiyordu. Bu çerçevede yazılan lahiya ilgili kurumlarca tetkik edilecek ve uygun görüldüğü takdirde madenin işletile bilmesi için ruhsat verileceği şartnamede belirtilmiştir.

Diğer taraftan şartnamede işlemekte olan mağaralara girmek ve hava aldırma için arazide yeni yol, kuyu ve baca açmak için mültezimin vereceği dilekçe üzere ile ilgili kurumlardan gönderilecek mühendisin yapacağı keşif neticesinde izin verileceği ifade edilmiştir. Şartnamede bu hususların dışında maden ocağı için yeni bir şube açılması istendiğinde takip edilecek yoldan bahsedilmiş ve maden çıkartma faaliyetlerin su yolları, bend, çeşmeler ve demir yollarına yüz elli metre uzaklıkta icara edilebileceği ile maden çıkarıldığı alanda yapılarla karşılaşılacağı durumunda yapılması gerekenler belirtilmiştir.

Ayrıca şartnamede mağara ve kuyuları terk etmek veya çalışmaya ara vermek gerekli görüldüğü halde maden ve ziraat nezaretinin göstereceği usul üzere masraflar mültezim tarafından karşılanmak üzere mağaralar ve kuyuların giriş ve çıkışları doldurularak kapatılacağı belirtilmiştir.

Öte yandan maden ocağının hudutları dâhilinde yeni bir maden yatağı tespit edilirse son bulunan madenin yatağının sınırlarında bir miktar yer terkedilmesi gerektiğini ve bu terk edilecek alanın genişliği ve miktarı ticaret ve ziraat nezareti tarafından belirleneceği şartnamede ifade edilmiştir.

Diğer taraftan bakır madeni ocağında farklı bir maden çeşidi tespit edilirse yapılması gerekenlerde sözleşmede belirtilmiştir. Bu konuların haricinde sözleşmede maden ocağı sınırları dâhilinde demir yolu gibi umum faydası için yapılacak her hangi bir şey için mültezimin dava açmaya ve itiraz etmeye hakkı olmayacağı da belirtilmiştir. Fakat inşa edilecek yol veya yapı bakır madenin asıl yatakları üzerinde geçmesi gerekirse mahkemenin yapacağı inceleme sonucu verilen hüküm neticesinde mültezimin zararı karşılanacağı ifade edilmiştir.

Sonuç

İnsanın topraktan maden çıkartıp bunu eritip işleyerek, günlük hayatta kullandığı birçok araç gereçleri üretmesi insanlık tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. İşlenen ilk cevher ise Fırat ve Dicle vadisi arasındaki bölgede çıkartılan bakır madeni olmuştur. Dolayısıyla Ergani madeni ve ona yakın bir konumda bulunan Hoşin eski tarihlerden itibaren bakır madeni bakımından önemli bir bölgeydi.

Hoşin bakır madeni Ergani madenine nispeten ikinci sırada yer alıyordu. Maden yatağının dört bir tarafı ormanlık alan olması, ham bakırın eritilip ayrıştırılması için ihtiyaç duyulan odun ve kütüğün bölgedeki ağaçlardan kolayca temin edilmesi maden yatağını önemli kılmaktaydı. Diğer taraftan Ergani maden ocağının yakıt ihtiyacının bu bölgeden karşılanması için devlet Hoşin'den Ergani'ye bir yol yapmayı planlamıştır. Ancak bölgenin dağlık olması yapılacak yolun maliyet giderlerini yükselmekteydi. Bu sebepten bu yolun yapımından vazgeçilmiştir.

Osmanlı Devleti Hoşin bakır madeninin işletme hakkını belli bir sürekliliğine ihale yoluyla satışa çıkartarak işletmekteydi. Genelde birkaç müteşebbis bir araya gelerek madenin işletme hakkını müştereken satın alıyorlardı. Bu bağlamda Müslüman ve gayrimüslimlerim maden ocağını ortaklaşa işlettikleri görülmektedir. Ancak genelde maden ocağı gayrimüslim ortak tarafında işletiliyordu.

Maden ocağının işletmesini alabilmek için ihalede en yüksek teklifi vermek sadece yeterli değildi. Devlet ihaleyi kazanan kişi veya kişilerin güvenilir olup olmadığını sorgulayarak bakır madenini devrediyordu. Yapılan araştırmalar neticesinde ihaleyi kazanan kişi ya da kişiler hakkındaki incelemenin olumsuz çıkması halinde madenin işletmesi ihaleye katılan diğer taliplerine veriliyordu.

Hoşin'de toplamda beş yüz doksan üç dönümlük bir araziden maden çıkartılmaktaydı. Devlet bakır madenin çıkarıldığı arazinin dönümü üzerinden yıllık on kuruş vergi alıyordu. Bu verginin dışında işletme sahipleri arazide çıkardığı madenleri ihraç ederlerse bunun oranına göre bir vergi ödemekle yükümlüydüler. Ayrıca işletme sahipleri net karları üzerinden belli bir miktar vergi ödedikleri gibi askeri teçhizat masrafların karşılanması için de hazine yardım yapıyorlardı.

Maden ocağı faaliyete geçirilmeden önce ihaleyi alan kişi veya kişiler ile devlet arasında bir sözleşme ve şartname imzalanıyordu.

Bakır madenin bulunduğu yerleşim biriminin adı arşiv belgelerinin genelinde Hoşin şeklinde kaydedilmiş olsa da bazı belgelerden ayrıca bu bölgenin isminin Veşin olduğunu da öğrenmekteyiz. Bakır madenin çıkarıldığı alan bugün Kedak veya Gedak adlı yerleşim yerinden sınırları dâhilinde olmasından dolayı maden ocağının ismi Kedak bakır madeni şeklinde değişmiştir.

KAYNAKÇA

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

MV: 231/76; 42/41; 175/29.

A.MKT. MHM: 423/83; 387/10.

BEO: 4153/311427; 3612/270841; 4172/312837.

HRT. h: 1705.

İ.MVL: 75/1462; 375/16451.

A. MKT: UM. 25/26.

A. MKT. NZD: 154/74; 161/28; 150/16.

MVL: 346/123; 446/124.

A. AMD: 83/62.

İ.MMS:165/4.

2. Araştırma ve İncelemeler

ALANOĞLU, Murat (2017), *Osmanlı İdari Sistemi İçerisinde Palu Hükümeti*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.

BAŞAK, Oktay (2008), “Taş Çağı’ndan Tunç Çağı’na Anadolu’da Maden Sanatının Gelişimi ve Kullanımı” *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı 21, Yıl 1009, s. 15-33.

BUDANUR, Gülseren (1977), Maden Tetkik ve Arama Enstitüsünce Bilinen Türkiye Yeraltı Kaynakları Envanteri, MTA Rapor No. 168, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Yayınları, Ankara.

ÇAKAR, Enver (2018), “Hurufat Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Palu”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı 48, s. 21-41.

İZGÖREN, Ahmet Zeki (1999), *Salnâme-i Diyarbekir*, Cilt 1-5, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul.

KISAPARMAK, Necip Güngör (1975), *Bütün Yönleriyle Bakır Maden İlçesi*, Enderun Yayınları, Ankara.

PAKALIN, Mehmet Zeki (1983), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt 3, İstanbul.

SAVAŞ ÖZKAN, SAVAŞ (2006), *Çivi Yazılı Belgeler Işığında Anadolu’da (İ.Ö. 2. Bin Yılında) Madencilik ve Maden kullanımı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

SEVİM, Veli (2005), “Elazığ/Bahçecik Yazıtı ve Urartu Eyalet Sistemi Üzerine Düşünceler”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 15, Sayı 2, s. 379-384.

TEKİN, Halil (2015), *Eski Anadolu Madenciliği Arkeolojik Verilerin Işığı Altında Başlangıçtan Demri Çağı'na Kadar*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara.

TIZLAK, Fahrettin (2013), “XIII. Yüzyıl Sonu İle XIX. Yüzyılın Yarisında Harput Çevresinde Madencilik Faaliyetleri”, *Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu*, s. 349-365.

TİRYAKİ, Sırrı (2017), “Kalkolitik Çağda Doğu Anadolu Bölgesi Madenciliğin Başlangıç Evreleri”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 7, Sayı 13, s. 177-200.

UZUN, Celalettin (2018), “Osmanlı Döneminde Palu Çevresinde Çıkarılan Maden Kaynakları” *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Sayı XXXV, s. 82-97.

ÜNAL, Mehmet Ali (1992), “XVI. Yüzyılda Palu Hükümeti”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 7, s. 241-265.

YAPICI, Süleyman (2004), *Palu Tarih-Kültür- İdari ve Sosyal Yapı*, Ankara.

EKLER

Ek 1: Hoşin Bakır Madenin Çıkarıldığı Alan (Kaynak: BOA. İ. MMS. 165/4)

Ek-2: Hoşin Bakır Maden Yatakları (Kaynak: BOA. İ. MMS. 165/4)

